

1. Szewczyk si zvolil za objekt své analýzy názory autora, který nepíše jazykem přísné vědeckých pojednání, ale který dává přednost (jako ostatně celá řada soudobých teoretiků pohybujících se svými reflexemi na hranicích sociologie a filosofie) esejistickému vyjadřování, plnému metafor, těžko verifikovatelných úvah a výroků, které sice hrají v celkovém sledu argumentace mnohdy důležitou roli, jež však nelze vždycky brát doslova. Při kritice takovýchto autorů nemá velký smysl zůstávat pouze u uvedených, velmi často nadnesených a nepřesných formulací, nemá smysl chytat je za slovo a využívat dílčích nepřesností. Zaviněných spíše určitým stylem psaní, jako jednoho z hlavních argumentů celkového potření teoretického odpůrce. Výstižně to vyjádřil už Gramsci (a nepochybuji, že v této věci byl hluboce poučen nejen vlastními polemickými zkušenostmi marxistického myslitele, leč i kritickým stylem Marxovým a Leninovým), když napsal: „Musíme být spravedliví ke svým odpůrcům v tom smyslu, že je třeba se snažit pochopit to, co chtěli vskutku říci, a nespokojit se zlomyslně jen vnějším a bezprostředním významem jejich slov.“ (*Historický materialismus a filosofie Benedetto Croceho*, Praha 1966, s. 174.) Zdá se, že ve smyslu této Gramsciovy formule nebyl Szewczyk vůči Marcusemu na některých místech zcela spravedlivý.

2. Problematické se mi jeví označení Marcuseho názorů na smrt jako nevyhnutelnou složku existence lidstva za reakční a pesimistické a dále rovněž Szewczykova výtky, že Marcuse nemůže ve vztahu k faktu smrti „kromě jalového protestu nic jiného nabídnout“. Myslím, že nemá smysl zde dokazovat, že smrt člověka nese v sobě vždycky a za všech okolností prvky tragičnosti. Za současného stavu lidského vědění není asi příliš šťastné jako důvod optimismu uvádět skutečnost, že dnes je z mnoha hledisek lidská smrt anachronismem, zbytečným plýtváním energií a vědomostmi apod. a že biologie a medicína jsou s to perspektivně najít prostředky, jak fyzickou smrt překonat. Tyto svoje úvahy opírá Szewczyk o koncepci profesora Kupreviče, s níž se ovšem, jak sám píše, „mohl seznámit bohužel pouze z krátké publicistické zprávy autora, který s ní ostatně příliš nesympatizuje“. (Jde o článek G. Lorince *Eternal Life* v časopisu *New Statesman* ze dne 27. XII. 1968.) Překvapuje mě, že autor zůstává u čistě biologických aspektů tzv. překonání smrti (které ovšem mají značné spekulativní ráz) a neklade si otázku etických důsledků tohoto aktu, která je v této souvislosti nesmírně závažná. Myslím, že naše argumenty proti těm myšlenkovým směrům, které mají tendenci z faktu nevyhnutelnosti smrti vyvozovat hluboko pesimistické závěry pro celý život člověka a jeho smysl, by měly být založeny nikoli na hypotetických či spíše čistě spekulativních úvahách o možnosti překonání fyzické smrti, nýbrž na potvrzení toho, že to není smrt, která jednoznačně determinuje celý životní běh lidského jedince, ale že naopak okolnosti, za nichž člověk umírá, a to, jak umírá, jsou do značné

míry závislé na tom, jak žil. Zůstává ovšem skutečností, že v mnoha případech je smrt zcela nesmyslná.

3. Mnoho místa ve své studii věnuje polský autor problematice odcizené práce a práce vůbec. Je to plně oprávněné, neboť východiskem řady nesprávných Marcuseho názorů je falešné kladení práce a slasti do nesmířitelného protikladu. Jak jsem se už výše zmínil, je pro Marcuseho v podstatě každá pracovní činnost činností odcizenou. Nemohu se však ubránit dojmu, že ve svém spravedlivém polemickém zápalu Szewczyk na některých místech upadá do druhé krajnosti a práci jako takovou — bez ohledu na podmínky, za nichž je vykonávána — fetišizuje. Na s. 133 např. píše, že „práce... je jediným zdrojem lidství...“, na s. 167 vyslovuje myšlenku, „že i ta nejodcizenější práce je i tak mnohem bližší lidství, mnohem lidštější než nejbezuzdnější užívání“. Svě pojetí práce vydává Szewczyk za marxistické, i když je na první pohled zřejmé, že smysl Marxových úvah o práci je zde posunut. Domnívám se, že klást otázku, co je bližší člověku, zda nejodcizenější práce, nebo bezuzdné užívání, nemá význam a nemůže vést k rozumné odpovědi. Jedním z hlavních cílů Marxovy teoretické i praktikopolitické činnosti práce bylo přispět k tomu, aby se lidská společnost osvobodila z podmínek, které plodí odcizenou práci. Ve většině svých teoretických úvah se domníval, že charakter práce se v beztrždní společnosti změní natolik, že bude přispívat k tomu, aby se lidé stali „všestranně rozvinutými individui“ a považovali ji za první životní potřebu. Nikde však z práce nečiní cíl sám pro sebe, fetiš. Ve III. díle *Kapitálu* dokonce píše: „Říše svobody se začíná ve skutečnosti teprve tam, kde se přestává pracovat pod tlakem nouze a vnější účelnosti; leží tedy podle povahy věci mimo sféru vlastní materiální výroby.“ (Karel Marx: *Kapitál*, kniha III, díl III, Praha 1956, s. 368.) Žádný teoretik hlásící se k marxistickým východiskům nebude jistě popírat mnohostranný význam práce pro vznik, existenci a rozvoj lidské společnosti. Avšak abstraktní glorifikace jakékoli práce, bez ohledu na podmínky, za nichž je vykonávána, může — logicky domněno — vést k uznání statu quo a k otupení úsilí o změnu těchto podmínek.

Závěrem opakuji, že studii *Erös a revoluce* je třeba přivítat jako jeden z výrazných pokusů vyrovnat se z marxistických pozic s významným teoretickým odpůrcem. Není-li kritika ve všech svých částech stejně účinná, nemění to nic na skutečnosti, že Szewczykova práce stojí za pozornost a každý, kdo by chtěl jít v analýze Marcuseho názorů dále, by se s ní měl seznámit.

Jan Sedláček

S. T. Kaltachčjan: Leninizm o suščnosti nácii i puti obrazovanija internacionalnoj obščnosti ljuděj (Leninismus o podstatě národa a cestě vytváření internacionálního společenství lidí) Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, Moskva 1969, 464 s.

U příležitosti 100. výročí narození V. I. Lenina vyšla v nakladatelství moskevské university

pozoruhodná práce S. T. Kaltachčjana, jednoho z významných teoretických pracovníků v oblasti národnostní otázky, *Leninismus o podstatě národa a cestě vytváření internacionálního společenství lidí*.

V Sovětském svazu se v posledních letech věnuje velká pozornost otázkám vyjasnění podstaty národa, jeho místa ve vývoji společnosti, rozpracování teorie národnostních vztahů a postižení tendencí vývoje v národnostní sféře v podmínkách socialismu. Marxistické společenské vědy, které tím reagují jak na vlastní charakter současného společenského vývoje, tak na potřeby speciálních věd, které se zabývají jednotlivými aspekty etnického a potřebují jasný filosoficko-teoretický základ pro řešení svých problémů, řeší tyto otázky jako jeden z nejaktuálnějších úkolů. Významným počinem v tomto směru byla vědecká diskuse o podstatě národa, organizovaná v letech 1969–1970 redakcí *Voprosy istorii* (rozšířila se i na stránkách dalších vědeckých časopisů). Těsně před jejím ukončením (*Voprosy istorii* č. 8/1970, s. 86–98) vychází Kaltachčjanova monografie, v níž autor kriticky reaguje na některé názory a závěry této diskuse a využívá jejích empiricko-teoretických podnětů.

Sama práce se vyznačuje šíří i hloubkou záberu, s jakým se v dosud vydaných monografiích zabývajících se touto otázkou nesetkáváme. Autor, který soustředil, analyzoval a zobecnil velmi rozsáhlý materiál shromážděný historiografií, etnografií, lingvistikou, politikou ekonomii, psychologii, sociologií, uměnovědou a kriticky obsáhl též filosoficko-teoretické výsledky práce ve vlastní národnostní sféře, předkládá komplexní práci, v níž jsou postiženy a hluboce filosoficky ozřejměny základní problémy národnostní otázky (obsah a dialektika základních kategorií a pojmů teorie národa a národnostních vztahů; historická geneze a tendence etnického; vztahy etnického a ostatních stránek společenského, zvláště třídního sociálního a etnického, třídního a internacionálního a další).

V práci je nejen shromážděno a problémově i logicky utříděno bohatství myšlenek K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina týkajících se národnostní problematiky, ale je též přesvědčivě ukázána jejich — historickým vývojem doložená — opodstatněnost a stálá životnost. Hloubka rozboru názorů zakladatelů vědeckého socialismu, a zvláště pak V. I. Lenina, jejich pokračovatele na novém stupni historického vývoje, je nejen výrazným počinem značného společenského dosahu, ale též metodologickým návodem, jak těžit z nepřeberného a nepřekonaného teoretického bohatství tvůrců marxisticko-leninské teorie.

Již vlastní rozčlenění práce (I. *Rasa a národ. Přednárodní formy společenství lidí* II. *O některých nemarxistických koncepcích národa* III. *Marxisticko-leninské pojetí národa* IV. *Podmínky formování národa a jeho znaky* V. *Vytváření a rozvoj socialistických národů* VI. *Komunismus a národ*) svědčí o úsilí postihnout problém v jeho komplexnosti z historicko-genetické i strukturální stránky. Důsledně

uplatnění principu historismu (nazírání na národ jako na společensko-historickou kategorii) a analýza konkrétních jevů této oblasti v jejich historické genezi v souvislosti a závislosti na určujícím — tj. na sociálně ekonomických procesech a jejich zákonitostech — umožnily autorovi postihnout dynamiku i perspektivy sociálně etnického vývoje současného světa v podobě, která představuje výrazný teoretický přínos a má značný společenský význam a dosah.

* * *

Charakteristickým rysem celé práce je marxisticko-leninská, internacionalistická principiálnost a bojovná stranickost. Proto je také věnována značná pozornost kritice nemarxistických pojetí národa a nacionalismu se zvláštním zaměřením proti současným psychologickým koncepcím národa. Kritický rozbor jejich jednotlivých směrů a projevů a odhalení sociálních a gnoseologických kořenů i funkcí těchto koncepcí v třídní politickém boji v současném světě zabírá podstatnou část druhé kapitoly. Psychologické pojetí národa (klasifikace národů podle jejich psychologie, národního charakteru, národního ducha, národního stereotypu atd., přičemž tento národní duch či charakter je pojímán jako hlavní či jediný určující znak národa) je v současné západní buržoazní filosofii a sociologii velmi rozšířeno. Proto také S. T. Kaltachčjan zaměřuje ostří své kritiky právě tímto směrem. Velkou pozornost přitom věnuje zkoumání historického vývoje těchto koncepcí a snaží se vystopovat jejich teoretické zdroje a ozřejmit jejich poslání. To je také důvodem, proč věnuje značnou pozornost pojetí národa, jak je zpracoval austromarxista O. Bauer. S. T. Kaltachčjan konkrétním rozbořem dokládá, že teoretickým základem současných psychologických koncepcí národa je právě bauerovská teorie „nacionální apercepce“, že se všechny tyto koncepce opírají o uznání „osobitě národní psychiky“ a kotví tak v Bauerově určení národa jako kulturního společenství, osudového společenství charakteru. („Národ je souhrn lidí spojených společenstvím charakteru na základě společenství osudu“ — O. Bauer.)

Autor se nespokojuje pouze s teoretickou identifikací, ale současně odhaluje i třídní politickou funkci. A právě zde nalézá odpověď, proč je Bauerova koncepce buržoazním ideologům blízká a přijatelná. V bauerovském pojetí, podle něhož je národ určován mystickým, neměnným národním duchem, který naplňuje celou jeho historii a při všech změnách zůstává jakoby nedotčen (a tím též uchovává jeho neměnnou podstatu), je sblížení národů nemyslitelné. Jednou provždy daná odlišnost, určená oním mystickým duchem, činí sblížení nemožným. Podle Bauera působí (bude působit) socialismus směrem k další diferenciaci národů, k pronikavému zdůraznění jejich kolektivních individuálních a komunismus se jeví jako pestrý obraz osobitých národních svazů a teritoriálních společenství. Z toho ústrojně vyplývá závěr, že každý národ pojímá socialismus po svém — individuálně. Pro

současné buržoazní ideology představuje toto pojetí celistvý teoretický základ koncepcí národního komunismu. Psychologické pojetí národa vystupuje jako klasický příklad jednoty oportunismu a nacionalismu. Absolutizací duchovní jednoty lidí jednoho národa a zastíráním jeho třídní rozpolcenosti a protikladnosti poskytuje vykořisťovatelům argumenty pro ospravedlňování kapitalistického společenského uspořádání i jeho důsledků v národnostních vztazích (nerovnoprávnost, národní útlak a s ním spojené vykořisťování). Sledování historické geneze psychologického pojetí národa není v recenzované práci prostým opakováním a utištěním známého či samoučelným pátráním po jeho rodokmenu, ale slouží k tomu, aby mohla být hlouběji pochopena podstata současných koncepcí a jejich funkce v nových společenských podmínkách. Autor přesvědčivě dokládá, že i když sepětí oportunismu a nacionalismu má mnoho konkrétních podob, mnoho „tváří“, jeho podstata a společenská funkce — jak jsme to bytostně poznali v nedávné minulosti též v ČSSR — zůstává nezměněna: mífí proti revolučnímu dělnickému hnutí, proti socialismu. V tom je kritický rozbor nemarxistických koncepcí národa obsažený v Kaltachčjanově práci pro nás v ČSSR zvlášť cenný.

Kritika nemarxistických koncepcí národa a odhalování sociálních a gnoseologických kořenů nacionalismu jsou vedeny důsledně z pozice historického materialismu. Jádrem práce tedy logicky je podrobný rozbor marxistickoleninské, historicko-ekonomické teorie národa. Taková analýza podstaty národa musí nutně vycházet z analýzy přednárodních společností. Národ jako společensko-historická kategorie nemůže být zkoumán izolovaně. Musí být zkoumán v historickém rámci vývoje etnických společností lidí. Jedině takový přístup umožňuje stanovit a pochopit místo národa, jeho kvalitativní odlišnost od jiných etnických společností, a tedy i jeho charakteristické a určující rysy — jeho podstatu.

Národ jako produkt společenského rozvoje vzniká jako nové etnické a sociální společenství na základě kapitalistických ekonomických vztahů. Představuje společenskou kategorii kapitalistického stupně vývoje společnosti. Hlavní, určující nespočívá tudíž v tom, že současný národ je etnickým společenstvím, ale v tom, že představuje „nové sociálně ekonomické a politické sjednocení lidí... složitou jednotu etnického a sociálně ekonomického útvaru“ (s. 76).

Autor dokládá, že historicko-ekonomické pojetí národa je dílem K. Marxe a B. Engelse, kteří položili jeho základy, a zvláště pak V. I. Lenina, který vyzdvihl a propracoval historicko-ekonomickou teorii právě jako protiklad psychologických koncepcí. Nelze než souhlasit s názory sovětské vědecké veřejnosti, že v tomto směru představuje monografie S. T. Kaltachčjana jedno z mála děl, v nichž jsou s takovou hloubkou a zásadovostí rozebrány názory V. I. Lenina o sociálně ekonomické podstatě národa. Autor se v celé práci důsledně přidržuje Leninova pojetí národa jako

společenství ekonomických vztahů, teritoria a jazyka. Nezůstává však u proklamativního přihlášení se k tomuto pojetí, ale podává hluboký rozbor této koncepce s přihlédnutím k současným problémům. Podrobuje ostré kritice (jak jsme uvedli již výše) současné buržoazní a revizionistické ideology, tvůrce a zastánce psychologického pojetí, kteří samozřejmě odmítají pojetí národa jako ekonomického společenství. Hloubka a rozsah rozboru Leninova historicko-ekonomického pojetí národa přesahuje dosah běžných kritických polemik s nemarxistickými filosofickými a sociologickými koncepcemi a nabývá zásadního metodologického významu.

Kritický rozbor psychologického pojetí národa a jeho společenské funkce vede autora nezbytně též ke kritickému zkoumání místa psychologických aspektů v marxistickém určení národa, především té části Stalinova určení národa, které charakterizuje národ jako pevné společenství lidí spojených též společným psychologickým založením, projevujícím se též ve společné kultuře. S. T. Kaltachčjan dokládá, že K. Marx, B. Engels či V. I. Lenin nikdy nehovořili o jednotě psychického založení jako znaku národa, i když se zevrubně zabývali psychologickými jevy, studovali a dobře znali psychologii různých sociálních tříd a vrstev tvořících daný národ. Autor zastává třídní přístup ke zkoumání společenských jevů v podmínkách antagonistické společnosti a dovozuje, že idea jednoty psychického založení vede toliko k zatemňování třídnosti vědomí. Ukazuje, že teprve socialistické uspořádání společnosti vytváří podmínky pro to, aby se zformovaly též společné psychické rysy a jednotná psychologie, která se u jednotlivých národů v důsledku rozdílnosti historického vývoje i přírodních podmínek do jisté míry liší. Autor i v této souvislosti ukazuje na nebezpečí biologizujících tendencí v pojetí národa, snažících se vést přímou linii vazeb mezi psychickým založením přednárodních etnických společností a psychologií současného národa. Takové pojetí a s ním pak spojené vyhledávání a zvyrazňování osobitého psychického založení u každého socialistického národa nepřispívá k internacionální výchově, ale zaměřuje pozornost k národním zvláštnostem (objektivně existujícím i pomyslným). Pojetí vyzvedávající odlišnosti jednotlivých socialistických národů a zastírající jejich zásadní jednorodost je ústupem z třídních internacionálních pozic a přechodem na pozice nacionalistické, tak typické pro oportunismus v dělnickém hnutí a pro nás v ČSSR zvlášť poučné z hlediska krizových let 1968—1969. S. T. Kaltachčjan proto v souvislosti s charakteristikou československého oportunismu a nacionalismu (s. 422—423) zvyrazňuje marxistickoleninskou pozici v této otázce: „... společenství národa (jeho určujících znaků) a jednotu národa není jedno a totéž“ (s. 419—420).

Autor se nespokojuje toliko opakováním výroků klasiků marxismu-leninismu. Využitím poznatků specializovaných věd, zvláště psychologie a fyziologie vyšší nervové soustavy, dokládá jejich opodstatněnost. Jmenované vě-

dy totiž dokumentují určující význam sociálních podmínek, sociálního prostředí a výchovy při formování psychologických rysů, aniž zastírají biologické předpoklady psychologických zvláštností osobností. Celkové zaměření práce naznačuje, že jestliže autor nerozebírá a nezduřazuje tuto stránku (nepomíjí ji však), činí tak jistě proto, aby nedal možnost zneužít úlohy genetických předpokladů k tvrzení o opodstatněnosti biologické danosti psychologického založení národa.

S. T. Kaltachčjan přitom však nepomíjí existenci a úlohu národních zvláštností psychologie tříd. Naopak, poukazuje na ně a klíč k jejich pochopení spatřuje ve zkoumání zájmů těchto tříd. Podtrhuje, že při vytváření jakýchkoli společenství lidí jsou určujícím faktorem jejich společné potřeby a zájmy. Shromážděný materiál i závěry ukazují, že autor uznává roli psychologických elementů v životě národu, vystupuje však důsledně proti ideji jednotného psychologického založení sociálně nestejnorodých národů, a tím též proti ideji zvláštního národního systému myšlení. „Každá z tříd má svou národní třídní psychologii a z těchto psychologíi možno vydedít určité společné rysy. Třídní psychologie však nevytvářejí za kapitalismu stabilní národní společenství v podobě harmonického společného psychologického založení daného národa“ (s. 143).

Mimo kritickou pozornost autora nemohly zůstat a nezůstaly v této souvislosti ani otázky kultury; vztah mezi ideou jednoty psychologického založení národa a národní svěbytnosti kultury je naprosto zřejmý. Autorem provedená hluboká a obšírná analýza si klade za cíl doložit neopodstatněnost a nevědeckost zdůvodňování svěbytnosti národní kultury etnopsychologickými kategoriemi. Otázkám kultury je věnována pozornost i v té části práce, která se zabývá kulturou socialistických národů (kap. V). Autor se zvláště zaměřuje na dialektiku jejího obsahu a formy, národního a internacionálního v ní, a dochází k závěru, že „správné pojmání vztahů národního a internacionálního v kultuře ukazuje, že tak jako není nenárodní internacionální kultura, tak též není skutečné národní kultura, která by nevyjadřovala internacionální obsah. Proto, aniž chceme přehlížet fakta „zákonitosti“ národního charakteru, národního citění, národních forem, nelze je učinit uzavřenými, samy o sobě existujícími realitami a nevidět přitom jejich organické sepětí s internacionálním“ (s. 377).

Zvláště v těchto částech práce vystupuje S. T. Kaltachčjan kriticky též proti některým účastníkům sovětské vědecké diskuse *O podstatě národa* (G. G. Gabrieljan, A. I. Gorjačevová, V. M. Zajčenko, K. Sabirov atd.), kteří se v té či oné podobě a míře přidržují ideje společenství národní psychologie a pokládají ji za jeden z určujících znaků národa.

Ve vzpomínané vědecké diskusi nechyběly ani pokusy nově zformulovat určení národa a rozšířit je o některé další znaky (národní tradice, národní uvědomění, vědomí etnické příslušnosti, státnost). S. T. Kaltachčjan v odpověď na tyto názory vymezuje společenství

ekonomických vztahů, teritorium a jazyk jako podmínky formování i jako podstatné znaky národa. Ekonomické vztahy přitom charakterizuje jako nezbytnou a rozhodující podmínku a znak národa. Za další důležité rysy charakterizující národ považuje národní uvědomění a státnost.

Národní uvědomění určuje jako složitý jev tvořený různorodými faktory, složitou strukturou i rozličnými úrovněmi. Prvním a základním elementem národního uvědomění v tomto pojetí je vědomí etnické příslušnosti, vlastní všem příslušníkům národa. To pokládá za jeden z charakteristických znaků národa, ne však národního uvědomění v širokém slova smyslu. Ostatní komponenty národního uvědomění: oddanost národním hodnotám, vědomí sociálně státního společenství, vlastenectví, city národní hrdoosti a cti, které se u proletariátu a ostatních pracujících kryjí s internacionalismem, vědomí společenství v národně osvobozenckém boji mají třídní povahu. Autor tu znovu zdůrazňuje, že společenství určitých znaků ještě neznamená jedotu národa, a opakuje, že „národ kapitalistické společnosti je protikladným společenským jevem a protikladná jsou tudíž i jeho citění a uvědomění“ (s. 290). Národní uvědomění obrazí národní zájmy jen tehdy, je-li prosto nacionalistických citů a vědomí. Není-li tomu tak, slouží buržoazii. Pokud jde o uznání národního uvědomění (v uvedeném pojetí) jako znaku národa, autor připomíná, že neexistuje jako znak národa vedle či zároveň s výše uvedenými znaky, ale že vyrůstá na jejich základě a je jimi určeno.

Významné místo přikládá S. T. Kaltachčjan státnosti. Charakterizuje stát jako normu historického rozvoje národa a dokládá, že národní stát — i když je nástrojem třídního panství — představuje mocného činitele národního sjednocení, formování i rozvoje národa a že vystupuje jako národotvorný faktor. Na historických faktech ukazuje, že „vytvoření národního státu je tendencí každého národního hnutí“ (s. 323).

Státně politickému faktoru věnuje značnou pozornost v kapitole věnované utváření a rozvoji socialistických národů. Uvádí ji konstatováním, že za socialismu národy nevznikají, ale přetvářejí se. Tím podtrhuje, že národ je sociálně etnickým společenstvím, jehož vznik je spjat s kapitalistickým stupněm společenského vývoje. Rozborem politických a ekonomických základů rozvoje socialistických národů v SSSR dokládá, že prořadou, nezbytnou podmínkou řešení národnostní otázky je výstavba socialistické národní státnosti, která vedle společenského vlastnictví výrobních prostředků a socialistického systému hospodářství představuje základ rovnoprávnosti a rozkvětu národů. Zásadní rozdíl socialistického národa a národa kapitalistické společnosti spatřuje autor v jejich ekonomickém základě, třídní struktuře, politickém zřízení a duchovní tvářnosti. Za nejcharakterističtější znak socialistického národa ve srovnání s národem kapitalistické společnosti pak považuje jednotu ekonomických a politických zájmů, která

působí na vznik a upevnění sociální jednorodosti každého národa a národnosti. Autor formuluje též vlastní definici určení socialistického národa: „Socialistický národ je v důsledku vítězství socialismu se vytvořivší společenství lidí majících jednotný jazyk, území, jednotné ekonomické zájmy, státnost, kulturu, společné rysy duchovní tvárnosti v souladu s rostoucí internacionální jednotou ekonomického, sociálně politického a kulturního života“ (s. 345).

Průběh sovětské vědecké diskuse o podstatě národa i závěry uveřejněné v redakční stati (Voprosy istorii č. 8/1970, s. 86—98) nasvědčují, že k této otázce bude i nadále zaměřena pozornost společenských věd. Přes ocenění důsledně marxisticko-leninských a internacionálních pozic autora recenzované monografie jsou i některé z jeho závěrů považovány v sovětské vědecké literatuře za diskusní.

* * *

Charakteristickým rysem celé práce je sledování a doložení sepětí třídního a etnického, jejich dialektiky. Rozbor sociálně etnických procesů ukazuje určující roli výrobního způsobu a organickou jednotu třídně sociálního a etnického. To též umožnilo, aby přesvědčivě vyznělo zdůvodnění rozhodujícího významu třídního a internacionálního v současném životě národů, postižení jejich dialektické jednoty. Práce přitom obsahuje dosud málo zdůrazněný aspekt teoretického zdůvodnění základů internacionalismu, plynoucí z vlastní podstaty sociálně etnického společenství, jakým je národ. S. T. Kaltachčjan historickým rozbohem ilustruje, že ve srovnání s národností (tj. přednárodním sociálně etnickým společenstvím) se národ vyznačuje větší vnitřní kompaktností jak hospodářského, tak jazykového života a že se tedy (v důsledku této vlastní integrace) otevírá též vnějším vztahům, směřuje k prolínání zkušeností a kultur různých národů, směřuje k široké mezinárodní výměně hodnot. Tyto teze, mající značný dosah pro pochopení základů internacionalismu, pak sleduje a konkretizuje v celé práci. Prizmatem vědecky zdůvodněné teze o určující roli třídního a internacionálního posuzuje jednotlivé oblasti společenského vývoje, vztah národního a internacionálního, role nacionalismu a internacionalismu v podmínkách současné epochy. Nezůstává přitom u obecných závěrů a nadčasových problémů, ale analyzuje současné společenské problémy, mezi nimi — a to je pro naši nedávnou minulost i současnost zvláště akutální — pojetí národní svrchovanosti. Charakterizuje ji v sociálně politickém smyslu jako právo národa uspořádat svůj sociálně ekonomický a společensko-státní způsob života tak, jak to vyžadují jeho skutečné zájmy, a především zájem nejvlastnější — zabezpečení vývoje komunismu.

Přímo pak odpovídá na pravicově oportunistické zkreslování vztahů mezi socialistickými zeměmi, jak jsme se s ním setkali v letech 1968—69 v ČSSR:

„Všestranná spolupráce socialistických zemí nejen že nečiní národní svrchovanost, omeze-

nou, naopak, je nejlepší formou její plné realizace. Sbližování národů světové socialistické soustavy je nerozlučně spjata s upevněním jejich svrchovanosti, stejně jako je upevnění jejich svrchovanosti spojeno se sbližováním socialistických národů“ (s. 448—449).

V souvislosti s analýzou úlohy revolučního společenského subjektu v tomto procesu ukazuje, že komunisté nikdy nepojímají svrchovanost jako rozdělení sil socialismu, a v odpověď na abstraktní pojmání problému dovozuje, že „nepochopení toho, že národy nemohou být absolutně nezávislé na systému států, v němž žijí, a zvláště nedoceníení významu třídně sociálního v určení osudu národa vede k přecenění národních zvláštností na úkor internacionalismu“ (s. 450).

S. T. Kaltachčjan přitom nezastírá rozpornost vývoje uvnitř socialistického společenství. Ukazuje, že národní a internacionální nelze prostě ztotožnit. Dialektiku národního a internacionálního v podmínkách socialismu pojímá jako složitý proces vzájemného působení objektivních a subjektivních faktorů, v jehož průběhu určující silou je objektivní tendence k internacionalizaci společenského života. Mezi národním a internacionálním neexistuje automatický soulad, ale dialektická jednotu. Utváření internacionálních vztahů je produktem historického vývoje a není je tudíž možno pojímat jako jednorázový akt. Z toho vyplývají problémy, mezi nimi ten, který pramení ze skutečnosti, že socialismus (ve své podstatě internacionalistický) se rozvíjí ve formě suverenních národních států. Při tom na současném stupni rozvoje světové socialistické soustavy se ještě uchovávají značné rozdíly mezi úrovněmi výrobních sil i výrobních vztahů v jednotlivých zemích. Každá ze socialistických zemí zaujímá vlastní místo v mezinárodní dělbě práce. Socialismus se buduje v zemích lišících se navzájem svou historickou i kulturní tradicí. To vysvětluje, proč při jednotě hlavních, dlouhodobých zájmů zemí socialistické soustavy mohou v národních potřebách těch či oněch zemí v ten či onen moment být rozdíly.

Spolu s určením zdrojů charakterizuje povahu existujících i možných rozporů i jejich řešení: „Rozpory uvnitř světové socialistické soustavy jsou neantagonistické. Z hlediska své podstaty se žádná socialistická země nemůže dostat do antagonistických rozporů s jinou socialistickou zemí. Socialismus neprodukuje antagonistické rozpory, ale protisocialistické síly vstupují v antagonistický rozpor se socialismem... Řešení neantagonistických rozporů mezi socialistickými zeměmi, to není konflikt neslučitelných zájmů, ale boj za co nejlepší řešení rozporů z pozice společných zájmů“ (s. 442).

* * *

Významné místo v práci zaujímají vedle otázek vývoje národů v podmínkách socialismu též perspektivy jejich vývoje v komunismu. Autor tím neutíká od živých současných problémů vývoje národů, jejich vzájemných vztahů a místa sociálně etnického ve společenském vývoji, ale snaží se je posuzovat

s přihlédnutím k prosazujícím se historickým tendencím a vystopovat zákonitosti tohoto vývoje, jeho jednotlivých etap i jejich charakteristických rysů. Důsledně přitom respektuje objektivně se prosazující tendence a rozhodně se staví jak proti petrifikování daného stavu, tak proti umělému, a tedy i škodlivému urychlování těchto procesů.

V této souvislosti zkoumá především působení dvou základních tendencí: rozvoje a sblížování národů. Ukazuje jak na *souvislost*, tak na *zásadní rozlišnost* působení tohoto, V. I. Leninem formulovaného obecně sociologického zákona za kapitalismu a socialismu. Považuje jej za objektivní základ jednoty všech důsledně národních, protiimperialistických sil existujících v dané epoše, tj. v podmínkách sociálně ekonomicky rozděleného světa.

Otázky vzájemného vztahu rozvoje a sblížování národů v současné etapě vývoje socialistických národů patří jistě k těm, jejichž teoretické objasnění má značný praktický společenský dosah. S. T. Kaltachčjan, zkoumaje současné procesy ve vývoji sovětských národů, postihuje nejen tendenci k jejich rozvoji, ale též povahu a obsah tohoto rozvoje a rozkvětu. Ukazuje, že *rozkvět* socialistických národů implikuje internacionalizaci ekonomiky, politiky, ideologie, formování internacionálních rysů v kultuře i duchovní tvářnosti všech socialistických národů, a dokládá, že sblížování a bratrská spolupráce národů je nejdůležitější podmínkou jejich rozkvětu a naopak rozkvět národů pak podporuje proces jejich sblížování. Rozvoj a sblížování je v dialektické jednotě s určující rolí tendence sblížování, pro niž se vytvářejí podmínky především v určující oblasti společenského života — v ekonomické oblasti. To vede v celé práci k zdůrazňování nezbytnosti vycházet z určujícího významu internacionalizace a usilovat o její prosazení jako základu národního rozvoje. Povahu tohoto národního rozvoje zkoumá na vývoji národů SSSR. Výsledkem ekonomické, politické a ideologické jednoty sovětských národů, která vyrostla a upevnila se v uplynulém půlstoletí, je vytvoření nového sociálního a internacionálního společenství — sovětského lidu. Sovětský lid — nejčastěji charakterizovaný jako sociálně politická jednotu pracujících SSSR — představuje nové historické společenství lidí, vzniklé na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků, jednoty hospodářského, sociálně politického i kulturního života, marxisticko-leninské ideologie a komunistických ideálů dělnické třídy.

S. T. Kaltachčjan pokládá vytvoření tohoto nového historického společenství za krok k budoucímu splynutí národů, přičemž sovětský lid (tuto kvalitativně novou historicko-společenskou kategorii) nepokládá za nějaký nový národ. Sovětský lid představuje mnohonárodní společenství, jednotu národního a internacionálního, která vznikla díky kvalitativním změnám v ekonomice i duchovním životě sovětských národů. Z tohoto zorného úhlu posuzuje autor též světovou socialistickou soustavu. Nepokládá ji za prostý součet

států se stejným sociálně ekonomickým zřízením. Charakterizuje ji též jako novou společenskou kvalitu s tím, že „je novou, širší jednotou národů různých národností, majících společně sociálně ekonomické podmínky politického zřízení, základů kultury a světového názoru“ (s. 433).

V této souvislosti vyjasňuje autor i vztah sblížování a splývání národů. Ukazuje, že nejde o procesy od sebe navzájem oddělené. Opíraje se o závěry V. I. Lenina a analyzuje výsledky vývoje v SSSR, rozlišuje mezi splnutím politickým, ekonomickým a ideologickým, jehož se dosahuje už na socialistickém stupni vývoje, a mezi splnutím, které zahrnuje a představuje též překonání etnických rozdílností a které může být teprve dílem vyspělého komunismu. Ukazuje dále, že s rozvojem všech socialistických národů, s prohloubením jejich socialistické spolupráce bude dosaženo plně sociální stejnorodosti všech národů a jejich plné jednoty. Plná jednota národů představuje maximální sblížení, ne však splynutí. Splnutí je spojeno s vymizením etnických rozdílností. Splnutí národů pak charakterizuje ne jako „bezstepé rozplynutí jedněch národů v druhých, ale vytvoření všelidské, beznárodní jednoty, která do sebe vtřebá všechny nepomíjející hodnoty vytvořené všemi národy“ (s. 453).

Podnětným způsobem jsou v této souvislosti rozebírány otázky jazyka. Vedle vyjasnění role spisovného jazyka při formování a rozvoji národa, vztahu jazyka a myšlení (kap. IV.), úvah o vývoji jazyků, směřujícím od mnohosti k jedinému, jsou v práci postíženy aktuální problémy jazykového styku v mnohonárodním SSSR (etapy bilingvismu), problémy společenských funkcí jazyků malých a velkých národů v současnosti i v budoucnosti a na tomto základě jsou pak vyjádřeny principy jazykové politiky jako součásti řešení národnostní otázky.

* * *

Monografie S. T. Kaltachčjana je bezesporu významným filosofickoteoretickým počinem. Jde o podnětnou syntetickou práci, postihující problematiku národa z její genetické i strukturální stránky. Přihlédneme-li ke zmíněné vědecké diskusi o podstatě národa i k ohlasům na vlastní práci, můžeme čekat, že mnohé z názorů a závěrů vyvolají či mohou vyvolat diskusi. I v tom je ovšem třeba spatřovat její podnětnost i dosah. Monografie představuje stranicky bojovnou, z důsledně marxisticko-leninských, internacionalistických pozic zpracovanou práci nejen značného teoreticko-metodologického (z hlediska potřeb vlastního rozvoje společenského vědy), ale též společensko-politického dosahu. Pomáhá hledat a nacházet odpovědi při řešení současných problémů národnostní otázky, která je bezesporu jedním z nejexponovanějších úseků boje mezi socialismem a kapitalismem, boje marxismu-leninismu proti buržoazní a revisionistické ideologii. V tom představuje Kaltachčjanova práce zvláště významný podnět a pomoc společenské vědě i praxi v ČSSR.

Jaroslav Kozel